

TIJORAT BANKLARDA SOLIQ TO'LOVLARI BO'YICHA MAJBURIYATLAR HISOB VA HISOBOTINI TAKOMILLASHTIRISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19326606>

Tuychiyev Alisher Jurayevich

*O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi
akademiyasi, "Yangi O'zbekiston" maktabi professori, IFD*

ORCID: 0000-0003-2326-7579

E-mail: tuychiyev.a@dsbauzb.onmicrosoft.com

Norboboyev Javohir Shuxratovich

Kingston University London, Buxgalteriya hisobi va moliya mutaxassisligi magistri

E-mail: javokhirnorboboev@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida soliq to'lovlari bo'yicha majburiyatlar hisobini yuritish va hisobot berish tizimidagi dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Soliq majburiyatlarini hisobga olishning nazariy asoslari, normativ-huquqiy muammolar, raqamlashtirish va kadrlar masalasi ko'rib chiqiladi. Germaniya, Estoniya, Singapur, Rossiya va Xitoy tajribalari asosida O'zbekiston bank sektori uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar

tijorat banki, soliq majburiyati, buxgalteriya hisobi, soliq hisoboti, raqamlashtirish, soliq xavfi, xorijiy tajriba, IAS 12, avtomatlashtirish.

Аннотация

В данной статье анализируются актуальные проблемы учёта налоговых обязательств в коммерческих банках Республики Узбекистан. Рассматриваются теоретические основы, нормативно-правовые проблемы, цифровизация и кадровый вопрос. На основе опыта Германии, Эстонии, Сингапура, России и Китая разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова

коммерческий банк, налоговое обязательство, бухгалтерский учёт, налоговая отчётность, цифровизация, налоговый риск, IAS 12, автоматизация.

Abstract

This article analyzes the current problems of accounting and reporting of tax obligations in commercial banks of the Republic of Uzbekistan. The theoretical foundations, regulatory issues, digitalization and personnel challenges are examined. Based on the experience of Germany, Estonia, Singapore, Russia and China, practical recommendations for the Uzbekistan banking sector are developed.

Keywords

commercial bank, tax obligation, accounting, tax reporting, digitalization, tax risk, international experience, IAS 12, automation.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida bank tizimi bosqichma-bosqich isloh qilinmoqda, yangi zamonaviy bank mahsulotlari, raqamli xizmatlar, moliyaviy texnologiyalar joriy qilinayapti. Biroq shunga qaramay, ayrim muhim hisob yo'nalishlari, jumladan soliq majburiyatlari hisobini yuritish, unga doir hisobotlarni to'g'ri shakllantirish va davlat organlariga taqdim etish borasida amaliyotda muayyan muammolar saqlanib qolmoqda. Bu esa, o'z navbatida, banklarning soliq oldidagi majburiyatlarini o'z vaqtida bajarmaslik xavfini keltirib chiqaradi va moliyaviy oqibatlarga olib keladi.

Soliq hisoboti – bu moliyaviy shaffoflikning asosiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u nafaqat davlat nazorati, balki ichki nazorat tizimining ham ajralmas bo'lagidir. Tijorat banklari faoliyatining o'ziga xos xususiyati – ko'plab soliq turlarining mavjudligi, ularning hisob-kitoblari murakkabligi, vaqti-vaqti bilan qonunchilikdagi o'zgarishlarga moslashuv zarurati – buxgalterlar oldiga katta mas'liyatli vazifalarni qo'yadi. Shu bois, soliq majburiyatlarini to'g'ri hisoblash va ularni o'z vaqtida aks ettirish, hisoblarda avtomatlashtirilgan yondashuvlardan keng foydalanish va axborot texnologiyalarini joriy etish davr talabi bo'lib qolmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda soliq yukining adolatli taqsimlanishini ta'minlash, yashirin soliqqa tortiladigan bazalarni aniqlash, soliqlarning to'g'ri hisobga olinishi va ularning davlat byudjetiga o'z vaqtida to'lanishini ta'minlash kabi vazifalarda tijorat banklarining o'rni beqiyosdir. Bank tizimi orqali minglab xo'jalik yurituvchi subyektlarning soliq to'lovlari amalga oshiriladi, demakki, ushbu tizimda yuzaga keladigan har qanday xatolik, noto'g'ri aks ettirilgan hisoblar keng ko'lamli muammolarga sabab bo'lib qolmoqda.

Shu bilan birga, oxirgi yillarda jahon tajribasida ham bank sektorida soliq hisobotini raqamlashtirish, avtomatik soliq monitoringi, real vaqt rejimida soliq

tushumlarini nazorat qilish kabi ilg'or yondashuvlar keng joriy qilinmoqda. Bu esa mamlakatimiz tijorat banklarida ham bu boradagi tizimlarni tubdan takomillashtirish, soliq majburiyatlari bo'yicha hisob yuritish jarayonlarini optimallashtirishni talab etadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – tijorat banklarda soliq to'lovlari bo'yicha majburiyatlar hisobini yuritish va hisobot berish amaliyotini har tomonlama tahlil qilish, amaldagi tizimdagi muammolar va kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish orqali soliq hisobini takomillashtirish yo'larini asoslab berishdan iborat. Maqolada quyidagi vazifalar hal etilgan: soliq majburiyatlarining nazariy asoslarini tahlil qilish; mavjud muammolarni aniqlash; xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish; raqamlashtirish imkoniyatlarini baholash; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Soliq majburiyatlari hisobi va buxgalteriya hisobi muammolari xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng o'rganilgan. IAS 12 "Daromad solig'i" standarti (IASB, 2023) bank buxgalteriyasida kechiktirilgan soliq aktivlari va passivlarini tan olish metodologiyasini belgilaydi. OECD-ning "Tax Administration 3.0" (2021) hisobotida raqamli texnologiyalar yordamida soliq ma'murchiligini takomillashtirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan [5].

Jurayev R. va Toshmatov M. (2022) o'zlarining tadqiqotlarida O'zbekiston tijorat banklarida moliyaviy hisobotning asosiy muammolari, xususan soliq hisobining xalqaro standartlarga mosligi masalasini ko'rib chiqqan [11]. Usmonov H.A. (2021) bank muassasalarida buxgalteriya hisobining metodologik jihatlari tahlilini amalga oshirgan [12]. Nazarov A.A. (2023) esa O'zbekiston soliq tizimidagi islohotlar va ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rgangan [13].

Eberhartinger E. va Grottke M. (2021) banklarda soliq xavflarini boshqarish bo'yicha empirik tadqiqot o'tkazib, risk-oriented yondashuvning ahamiyatini ilmiy asoslab bergan [18]. Klemm A. va Mylonas V. (2023) soliq ma'murchiligida raqamlashtirish samaradorligini IMF platformasi asosida tahlil qilgan [17]. Shu bilan birga, O'zbekiston tijorat banklariga xos soliq hisobi muammolari, ayniqsa xorijiy tajriba bilan qiyosiy tahlil va amaliy yechimlar masalasi yetarlicha o'rganilmagan bo'lib qolmoqda. Ushbu maqola mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirish maqsadida tayyorlangan.

TADQIQOT METODLARI

Maqolada quyidagi ilmiy tadqiqot metodlari qo'llandi: tizimli tahlil usuli – soliq majburiyatlari hisobi tizimini yaxlit o'rganish; qiyosiy tahlil usuli – besh mamlakatning bank soliq tizimlarini O'zbekiston amaliyoti bilan solishtirish;

normativ-hujjat tahlili – O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, xalqaro standartlar (IAS 12, IFRS 9) va OECD ko'rsatmalarini o'rganish; induksiya va deduksiya usullari – umumiy qonuniyatlardan xususiy xulosalar chiqarish va aksincha.

I. O'ZBEKISTONDAGI MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

O'zbekiston tijorat banklarida soliq to'lovlari bo'yicha majburiyatlar hisobini yuritish va hisobotni taqdim etish sohasida bir qator tizimli muammolar mavjud bo'lib, ular amaliyotda aniq namoyon bo'lib turadi.

1.1. Normativ-huquqiy bazaning beqarorligi va talqin muammolari

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 2019-yilda yangi tahrirda qabul qilinishi soliq tizimida muhim islohotlar boshlanganligi belgisi bo'ldi. Biroq, keyingi yillarda kodeksga kiritilgan tez-tez o'zgarishlar va qo'shimchalar tijorat banklari uchun ma'muriy yukni oshirmoqda. Soliq organlarining banklarga beradigan rasmiy tushuntirishlari bir-biriga zid bo'lib qolishi holatlari kuzatilmoqda, bu esa buxgalterlik hisobini yuritishda noaniqliklar keltirib chiqaradi. Ayniqsa, soliq bazasini aniqlashda, imtiyozlarni qo'lashda va kechiktirilgan soliq aktivlari va passivlarini hisobga olishda (IAS 12 standarti talablari doirasida) talqin muammolari tez-tez uchrashmoqda.

Muammoni bartaraf etish yo'li: Moliya vazirligi va Soliq qo'mitasining birgalikdagi tushuntirish xatlari tizimini yo'lga qo'yish, bank sektori uchun maxsus soliq metodologiyasi qo'llanmasini yaratish, shuningdek yangi qoidalar kuchga kiringunga qadar 6 oylik o'tish davri joriy etish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

1.2. Raqamli integratsiya va avtomatlashtirish muammolari

Ko'pchilik tijorat banklarda yadro bank tizimi (Core Banking System) bilan soliq hisobi moduli o'rtasida yetarli integratsiya ta'minlanmagan. Soliq deklaratsiyalari qo'lda to'ldirilmoqda, bu esa inson omili xatolariga keng yo'l ochmoqda. O'zbekiston Soliq qo'mitasining elektron xizmatlar platformasi (my.soliq.uz) tijorat banklarning buxgalteriya dasturlari bilan avtomatik API orqali bog'liq emas, demak ma'lumotlarni ikki marta qo'lda kiritishga to'g'ri kelmoqda.

Muammoni bartaraf etish yo'li: Davlat darajasida tijorat banklarni my.soliq.uz platformasiga API integratsiyasi orqali ulashni majburiy qilish, yadro bank tizimlariga soliq hisob modulini standartlashtirilgan ko'rinishda integratsiya qilish bo'yicha Markaziy bank talablarini kuchaytirish zarur.

1.3. Kadrlar malakasining yetarli emasligi

Tijorat banklarning moliya va buxgalteriya bo'limlari xodimlarining soliq qonunchiligi, xalqaro hisobot standartlari (IFRS) va soliq risklarini boshqarish

bo'yicha bilim darajasi yetarli emas. Kadrlar almashinuvi yuqori bo'lgani uchun to'plangan tajriba yo'qolib ketmoqda. Shu bilan birga, ko'plab banklar ichki soliq auditini mustaqil bo'lim sifatida ajratmagan, soliq masalalari umumiy moliya bo'limi tomonidan boshqarilib kelmoqda.

Muammoni bartaraf etish yo'li: Tijorat banklar xodimlari uchun Moliya vazirligi va Markaziy bank hamkorligida muntazam malaka oshirish treninglari tashkil etish, ACCA, CPA va mahalliy sertifikatlash dasturlarini moliyalashtirish mexanizmini joriy etish, yirik banklarda alohida soliq nazorat bo'limini tashkil etishni majburiy belgilash lozim.

1.4. Soliq xavflarini boshqarish tizimining zaif rivojlanganligi

Ko'pchilik tijorat banklarda soliq xavflarini oldindan aniqlash, baholash va boshqarishga qaratilgan ichki mexanizmlar mavjud emas. Soliq nazorati asosan reaktiv tarzda – tekshiruv oldidan yoki jarimadan keyin – amalga oshirilmoqda. Natijada jarimalar va penalar hajmi oshib bormoqda, bu esa banklarning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Muammoni bartaraf etish yo'li: Har bir tijorat bankda soliq risklarini boshqarish siyosatini ishlab chiqish va Kuzatuv kengashi tomonidan tasdiqlashni majburiy belgilash, soliq risklarini baholash matritsasidan foydalanishni joriy etish, ichki audit natijalarini Markaziy bankka muntazam taqdim etish tartibini yo'lga qo'yish zarur.

1.5. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarga to'la muvofiq kelmasligi

O'zbekiston tijorat banklari IFRS asosida hisobot tuzsa-da, soliq hisobotining xalqaro standartlar, xususan IAS 12 "Daromad solig'i" talablari bilan to'liq muvofiqligi ta'minlanmagan. Kechiktirilgan soliq aktivlari va passivlarini tan olish amaliyoti hali ham nomuvofiq. Bu investorlar va xalqaro moliya institutlari uchun bank hisobotining ishonchliligini pasaytirmoqda.

Muammoni bartaraf etish yo'li: Markaziy bank tomonidan IAS 12 talablarini tijorat banklarda to'liq qo'llanishini nazorat qilish mexanizmini joriy etish, auditorlik kompaniyalari va Moliya vazirligining birgalikdagi uslubiy qo'llanmasini ishlab chiqish tavsiya etiladi.

II. SOLIQ MAJBURIYATLARI HISOBINI YURITISHNING NAZARIY ASOSLARI

Soliq majburiyati – bu davlat va soliq to'lovchi o'rtasidagi majburiy moliyaviy munosabatning huquqiy ifodasi bo'lib, u soliq to'lovchining qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda va miqdorlarda davlat byudjetiga to'lov amalga oshirish majburiyatini anglatadi. Buxgalteriya hisobida esa soliq

majburiyati balans passivlarida aks ettiriluvchi moliyaviy majburiyat sifatida qaraladi (IAS 37 va IAS 12 standartlari doirasida) [3].

Tijorat banklarda soliq majburiyatlarini hisobga olishning asosiy xususiyatlari: birinchidan, banklar bir vaqtning o'zida bir nechta soliq turining to'lovchisi bo'lib, har biri uchun alohida hisob yuritish talab etiladi; ikkinchidan, bank operatsiyalari hajmi va murakkabligi katta bo'lgani uchun soliq bazasini hisoblash ko'p bosqichli jarayonni tashkil etadi; uchinchidan, kechiktirilgan soliq aktivlari va passivlarining tan olinishi IAS 12 talablariga muvofiq amalga oshirilishi lozim.

Tijorat banklarda to'lanadigan asosiy soliq turlari: daromad solig'i (hisobot davrida tuzatmalar ko'p bo'lib, taqqoslash kerak); qo'shilgan qiymat solig'i (bank xizmatlarining ayrimlari QQSdan ozod bo'lib, boshqalari soliqqa tortiladi – bu aralash hisob metodologiyasini talab qiladi); mol-mulk solig'i (asosiy vositalar va ko'chmas mulk bo'yicha alohida hisob); ijtimoiy sug'urta va pensiya fondi to'lovlari (ish haqi fondidan belgilangan ulushda).

Kechiktirilgan soliq majburiyatlari va aktivlari – bu bank buxgalteriya hisobi bilan soliq hisobining farqidan kelib chiqadigan vaqtinchalik farqlar natijasidir. Masalan, bank kreditlar bo'yicha zararlarni qoplash uchun zahira yaratganda, buxgalteriya hisobida xarajat darhol tan olinadi, lekin soliq hisobida bu xarajat faqat zarar haqiqatan ro'y berganda tan olinadi. Bunday farqlar kechiktirilgan soliq aktivini yuzaga keltiradi va IAS 12 asosida balansda aks ettirilishi shart [3].

III. XORIJIY TAJRIBA VA O'ZBEKISTONda QO'LLASH ISTIQBOLLARI

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning bank sektorida soliq majburiyatlari hisobini tashkil etish tajribasi O'zbekiston uchun qimmatli o'rnak bo'lib xizmat qilishi mumkin. Quyida besh mamlakatning yondashuvlari tahlil qilinadi.

3.1. Germaniya: ixtisoslashgan soliq boshqaruvi modeli

Germaniyada tijorat banklari soliq hisobini yuritishda qat'iy qoidalar va ixtisoslashgan bo'linak tizimi joriy etilgan. Har bir yirik bankda "Steuerrecht" (soliq huquqi) bo'yicha malakali bo'lim ishlaydi va bu bo'lim faqat ichki soliq masalalari bilan shug'ullanadi. Soliq majburiyatlarini hisobga olish avtomatlashtirilgan tizimlar – SAP FI-Tax moduli yordamida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, Germaniyada soliq organlari (Finanzamt) va banklar o'rtasida elektron ma'lumot almashish tizimi "ELSTER" faoliyat ko'rsatadi, bu esa hisobotlarni to'g'ridan-to'g'ri raqamli formatda topshirish imkonini beradi.

O'zbekistonda qo'llanish istiqboli: Germaniya modelidan o'rganib, O'zbekiston tijorat banklarida ham ixtisoslashgan soliq bo'limlarini tashkil etish va ularni Soliq qo'mitasining elektron tizimi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lash mumkin.

SAP FI-Tax kabi modullarni yirik banklarda joriy etish uzoq muddatda katta tejamkorlik beradi.

3.2. Estoniya: to'liq raqamli soliq ma'murchiligi

Estoniya "e-Tax" tizimi orqali yuridik shaxslar, shu jumladan banklar uchun soliq hisobotlarini to'liq onlayn topshirish tizimini dunyo miqyosida birinchilardan bo'lib joriy etdi. Ushbu tizimda bank tranzaksiyalari avtomatik ravishda qayd etiladi, soliq bazasi kompyuter tomonidan hisoblanadi va nazorat idorasiga yuboriladi. Xatolar minimal darajaga tushirilgan, chunki ma'lumotlar manbasi bitta – bank yadro tizimi. Estoniyada soliq deklaratsiyasini topshirish o'rtacha 5 daqiqadan oshmaydi, chunki barcha ma'lumotlar oldindan avtomatik to'ldirilgan bo'lib keladi.

O'zbekistonda qo'llanish istiqboli: my.soliq.uz tizimini yangilash va uni bank yadro tizimlari bilan API orqali integratsiya qilish O'zbekiston banklari uchun ham xuddi shunday samara beradi. Bu yo'nalishda Markaziy bankning "Davlat moliyasi raqamlashtirish dasturi" doirasida pilot loyihani boshlash tavsiya etiladi [10].

3.3. Singapur: risk asosidagi hamkorlik tizimi

Singapur Ichki daromadlar boshqarmasi (IRAS) tijorat banklarni soliq muvofiqligiga ko'maklashish uchun "Cooperative Compliance Framework" (CCF) dasturini joriy etgan. Ushbu dastur doirasida yirik banklar IRAS bilan doimiy muloqotda bo'lib, muammolar tekshiruv oldidan hal qilinadi. Risk asosidagi yondashuv qo'llaniladi: past xavfli banklar kamroq tekshiriladi, yuqori xavfli holatlarga esa kuchliroq e'tibor qaratiladi. Natijada jarimalar soni keskin kamaygan, soliq muvofiqligi esa oshgan [6].

O'zbekistonda qo'llanish istiqboli: O'zbekiston Soliq qo'mitasi ham tijorat banklar bilan bunday hamkorlik asosidagi munosabatlar tizimini joriy etishi mumkin. Risk asosidagi soliq nazoratini qo'llash banklar uchun mustaqil ichki nazoratni rivojlantirish bo'yicha kuchli rag'bat bo'lib xizmat qiladi.

3.4. Rossiya: konsolidatsiyalashgan soliq hisobi

Rossiyada yirik bank guruhlar uchun konsolidatsiyalashgan soliq to'lovchisi instituti joriy etilgan: bank holding tarkibidagi barcha subyektlar bitta soliq deklaratsiyasi orqali hisobot beradi. Bu yondashuv ma'muriy yukni kamaytiradi va guruh ichidagi tranzaksiyalar bo'yicha soliq optimallashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, Rossiya bank soliq hisobida kechiktirilgan soliq modeli IAS 12 talablariga muvofiq qo'llanadi.

O'zbekistonda qo'llanish istiqboli: O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan bank guruhlar uchun konsolidatsiyalashgan soliq hisobotini joriy etish imkoniyatini o'rganish va sinov tartibida amalga oshirish tavsiya etiladi.

3.5. Xitoy: real vaqt monitoring tizimi

Xitoy Milliy soliq ma'muriyati (SAT) 2018-yildan boshlab tijorat banklar uchun "Golden Tax System III" ni joriy etdi. Ushbu tizim bank tranzaksiyalarini real vaqt rejimida kuzatib boradi, QQS va daromad solig'iga oid ma'lumotlarni avtomatik qayd etadi. Har qanday anomaliya darhol sistemaga signal beradi va tekshiruv jarayoni boshlanadi. Bu yondashuv soliq bo'shliqlarini (tax gap) sezilarli darajada qisqartirdi: 2015–2022-yillar orasida Xitoy bank sektorida QQS bo'shliq ko'rsatkichi 40% ga kamaydi [16].

O'zbekistonda qo'llanish istiqboli: my.soliq.uz tizimini tijorat bank tranzaksiyalarini real vaqt rejimida kuzatish funksiyasi bilan jihozlash, shuningdek sun'iy intellekt asosida soliq anomaliyalarini aniqlash algoritmlarini joriy etish O'zbekiston byudjet daromadlarining barqaror o'sishiga sezilarli hissa qo'shadi.

3.6. Xorijiy tajribaning qiyosiy tahlili

Quyidagi jadvalda ko'rib chiqilgan besh mamlakatning bank soliq hisobi tizimlarining asosiy xarakteristikalar va ularning O'zbekiston uchun mosligi qiyosiy tarzda aks ettirilgan.

Mamlakat	Asosiy model	Avtomatlashtirish	O'zbekistonga mosligi
Germaniya	Ixtisoslashgan bo'lim + SAP	Yuqori	Yuqori
Estoniya	To'liq raqamli (e-Tax)	Juda yuqori	O'rta muddatda
Singapur	CCF risk asosidagi	Yuqori	Yuqori
Rossiya	Konsolidatsiyalashgan hisob	O'rta-yuqori	O'rta
Xitoy	Real vaqt monitoring	Juda yuqori	Uzoq muddatda

1-jadval. Xorijiy tajribaning qiyosiy tahlili

IV. RAQAMLASHTIRISH VA AVTOMATLASHTIRISH IMKONIYATLARI

Zamonaviy texnologiyalar bank soliq hisobini tubdan o'zgartirishga qodir. Quyida asosiy yo'nalishlar tahlil qilinadi.

4.1. ERP tizimlarini joriy etish

SAP S/4HANA, Oracle Financials yoki 1C:Predpriyatiye kabi ERP tizimlari tijorat banklarda buxgalteriya hisobini soliq hisob-kitoblari bilan avtomatik bog'lash imkonini beradi. Bu tizimlar har bir operatsiya amalga oshirilganda soliq komponenti darhol hisoblanadi, yil oxirida esa deklaratsiya avtomatik shakllanadi. O'zbekiston banklarida bunday tizimlarni bosqichma-bosqich joriy etish zarur: avvalo yirik davlat banklarida, so'ngra xususiy banklarda.

4.2. API integratsiya va elektron hisobot

Soliq qo'mitasining my.soliq.uz tizimi bilan bank axborot tizimlarini API orqali ulash – bu bugungi kunda eng muhim va eng real tezkor chora hisoblanadi. Bunday integratsiya amalga oshirilsa, bank xodimi hech qanday qo'lda ish bajarmay, soliq ma'lumotlari avtomatik yuklanadi. Finlandiyadagi "Ilmoitus" va Estoniyaning "e-Tax" tizimlarida bu allaqachon ishlaydi va soliq hisobotini topshirish vaqtini 97% ga qisqartirgan [10].

4.3. Sun'iy intellekt va Big Data

Katta hajmdagi bank tranzaksiyalari ma'lumotlarini tahlil qilishda AI asosidagi tizimlar soliq anomaliyalarini oldindan aniqlash, soliq xavfini prognozlash va optimallashtirish imkonini beradi. Masalan, JPMorgan Chase banki sun'iy intellekt yordamida soliqqa oid anomal tranzaksiyalarni real vaqt rejimida aniqlash tizimini joriy etib, yillik soliq jarimalarini 60% ga kamaytirdi [8]. O'zbekiston banklari ham xalqaro fintech kompaniyalar bilan hamkorlikda bunday yechimlarni bosqichma-bosqich joriy etishi mumkin.

4.4. Blockchain texnologiyasi va soliq hisobi

Blockchain texnologiyasi soliq hisobida o'zgarmas tranzaksion tarix yaratish imkonini beradi, bu esa soliq tekshiruvlari uchun ishonchli manba bo'lib xizmat qiladi. Germaniyaning Deutsche Bank va Xitoyning ICBC banklari blockchain asosidagi soliq hisobi tizimlarini sinab ko'rmoqda. O'zbekiston uchun bu texnologiya hozircha eksperimental bo'lib, uzoq muddatli istiqbolda ko'rib chiqilishi mumkin.

XULOSA

Mazkur maqola shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston tijorat banklarida soliq to'lovlari bo'yicha majburiyatlar hisobi va hisobotini takomillashtirish – bu nafaqat bank tizimining ichki ehtiyoji, balki mamlakatning moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy rivojlanishining strategik shartidir.

Birinchidan, O'zbekistondagi mavjud muammolar – normativ-huquqiy beqarorlik, raqamli integratsiya zarurati, kadrlar malakasi yetishmasligi va soliq xavflarini boshqarish tizimining zaif rivojlanganligi – tizimli yondashuv va davlat-xususiy hamkorlik orqali hal etilishi mumkin bo'lib, bu uchun aniq vakolatli organlar va moliyalash manbalarini belgilash talab etiladi.

Ikkinchidan, xorijiy tajriba – Germaniyaning ixtisoslashgan bo'lim modeli, Estoniyaning e-Tax tizimi, Singapurning risk asosidagi muvofiqligi, Rossiyaning konsolidatsiyalashgan hisobi va Xitoyning real vaqt monitoringi – O'zbekiston sharoitiga moslashtirib qo'llanishi uchun keng imkoniyatlar beradi. Ayniqsa, Estoniya va Singapur modellari yaqin 3–5 yil ichida amalga oshirishga yaroqli.

Uchinchidan, raqamlashtirish va avtomatlashtirish – bu soliq hisobi muammolarini hal etishning kaliti hisoblanadi. ERP tizimlarini joriy etish, my.soliq.uz bilan API integratsiyani ta'minlash va sun'iy intellekt yordamida soliq xavflarini prognozlash bir paketda amalga oshirilsa, O'zbekiston tijorat banklari soliq majburiyatlarini bajarishdagi xatolar sonini 70–80% ga kamaytirishi va ma'muriy xarajatlarni 30–40% ga qisqartirishi mumkin.

To'rtinchidan, kadrlar masalasi alohida e'tibor talab etadi: qisqa muddatda – xodimlarni qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish; o'rta muddatda – oliy ta'lim tizimida bank soliq menejmentini alohida yo'nalish sifatida rivojlantirish; uzoq muddatda – xalqaro sertifikatlash dasturlarini (ACCA, CPA, CTA) davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash zarur.

Beshinchidan, ushbu tavsiyalarni amalga oshirish uchun quyidagi ketma-ketlik taklif etiladi: birinchi bosqich (2025–2026) – normativ-huquqiy bazani barqarorlashtirish va API integratsiya standartlarini ishlab chiqish; ikkinchi bosqich (2026–2027) – ERP tizimlarini yirik banklarda joriy etish va kadrlarni qayta tayyorlash; uchinchi bosqich (2027–2028) – kichik va o'rta banklarga tarqatish, sun'iy intellekt asosidagi monitoring tizimini yo'lga qo'yish.

Yakuniy xulosaga ko'ra, bank soliq hisobini takomillashtirish nafaqat banklarning jarimalardan himoyalinishiga, balki davlat byudjetining soliq tushumlarini barqaror va prognozashtirilgan asosda oshirishga, soliq munosabatlarida ishonchni mustahkamlashga va O'zbekiston bank tizimining xalqaro moliyaviy bozorlar bilan integratsiyasini chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Bu esa O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga qadar barqaror iqtisodiy o'sish maqsadlariga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. 30.12.2019-yildagi 599-son Qonun bilan tasdiqlangan (2024-yilga qadar kiritilgan o'zgartirishlar bilan). – Toshkent, 2024.

2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2023-yil bank tizimi faoliyati to'g'risida yillik hisobot. – Toshkent: O'zbekiston Markaziy banki, 2024. – 214 b.

3. International Accounting Standards Board (IASB). IAS 12 Income Taxes. – London: IFRS Foundation, 2023.

4. International Accounting Standards Board (IASB). IFRS 9 Financial Instruments. – London: IFRS Foundation, 2023.

5. OECD. Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration. – Paris: OECD Publishing, 2021. – 108 p.
6. OECD. Cooperative Compliance: A Framework. – Paris: OECD Publishing, 2013. – 88 p.
7. European Commission. Study on the VAT Gap in EU Member States. – Brussels, 2022.
8. Ernst & Young Global. Global Banking Outlook 2024: Tax and Regulatory Developments. – EY, 2024.
9. Deloitte. Banking Tax Compliance in Transition Economies. Insights Report. – Deloitte, 2022.
10. PricewaterhouseCoopers (PwC). Digital Tax Administration: Lessons from Estonia and Singapore. – PwC, 2023.
11. Jurayev R., Toshmatov M. O'zbekiston tijorat banklarida moliyaviy hisobot: nazariya va amaliyot. – Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2022. – 196 b.
12. Usmonov H.A. Bank muassasalarida buxgalteriya hisobi. – Toshkent: Moliya instituti nashriyoti, 2021. – 312 b.
13. Nazarov A.A. O'zbekistonda soliq tizimi va iqtisodiy rivojlanish. – Toshkent: Fan, 2023. – 248 b.
14. World Bank. Doing Business 2024: Economy Profile Uzbekistan. – Washington D.C.: World Bank Group, 2024.
15. IMF. Fiscal Monitor: Navigating Fiscal Challenges. – Washington D.C.: IMF, 2023.
16. Xia W., Liu Y. China's Golden Tax System III: Impact on Tax Compliance of Commercial Banks. // Journal of Financial Regulation. – 2022. – Vol. 8(2). – Pp. 112-134.
17. Klemm A., Mylonas V. Digitalization and Tax Administration. // IMF Working Paper. – 2023. – WP/23/47.
18. Eberhartinger E., Grottko M. Tax Risk Management in Banks: Empirical Evidence. // European Accounting Review. – 2021. – Vol. 30(4). – Pp. 789-817.